

Nobel sülh mükafatı: kimin haqqı çatır?

Nobel mükafatları 1895-ci ildə Alfred Nobel adlı İsveçli sənayeçinin vəsiyyətnaməsi əsasında təsis olunub. Nobelin ölümündən sonra onun böyük sərvətinin bir hissəsi xüsusi fonda yönləndirildi və bu fond hər il fizika, kimya, tibb, iqtisadiyyat, ədəbiyyat və sülh sahələrində ən mühüm xidmətlərə görə mükafatlar təqdim edir. Bəs Alfred No-

Bu nüfuzlu beynəlxalq mükafat Azərbaycan nefti, Daşkəsən dəmiri və Bakı fəhləsinin alın tərinin məhsuludur

bel bu sərvəti haradan almışdır?

1867-ci ildə dinamiti kəşf etməsi ona dünya miqyasında şöhrət və zənginlik qazandırdı. Dinamit əvvəlcə mədənçilik və inşaat sahəsində inqila-

bi texnologiya kimi təqdim olunsada, çox keçmədi ki, müharibə sənayesinin də əsas komponentinə çevrildi. Yəni Nobel sülh mükafatının da mayası əslində savaş, silah, fəhlə qanı və neftdən tutul-

muşdu. Burası da var ki, Nobel qardaşları öz sərvətlərinin mühüm bir hissəsini Azərbaycanda - Bakı neftindən və Daşkəsən dəmir filizindən qazanmışdılar.

1870-ci illərdə Robert və

Lüdvik Nobel qardaşları Bakıda “Branobel” adlı neft şirkəti qururlar. Bu şirkət o dövrün ən böyük neft imperiyalarından birinə çevrilir və Nobel ailəsinin sərvətini qat-qat artırır. “Branobel” o dövrdəki

neft ixracının təxminən 50 faizini həyata keçirirdi. Nobel qardaşları təkcə neftlə kəfayətlənməyib, Azərbaycanın dağ-mədən sənayesində, o cümlədən Daşkəsən dəmir filizi yataqlarında da pay sahibi oldular. Bu da onların silah və texniki avadanlıq istehsalında istifadə edilən xammal mənbələrini birbaşa nəzarətə gətirdiklərini göstərir.



Etik və tarixi paradoks

Burada mənəvi ziddiyyət ortaya çıxır:

* Bir tərəfdə müharibə sənayesinə, dinamitə, işğalçılıq layihələrinə xidmət edən sərvət;

* Digər tərəfdə “sülhə xidmət” adı ilə paylanan mükafatlar.

Bütün bu zənginlik kolonial xarakterli iqtisadi modellər üzərindən qurulmuşdu - yəni bir ölkənin (məsələn, Azərbaycanın) resursları və insan zəhməti üzərində başqa bir ölkənin (İsveçin, ümumən Avropanın) elmi, mədəni və siyasi nüfuzu qurulurdu. Tarix kitablarında və Nobel mü-

kafatının rəsmi saytında bu həqiqətlər nadir hallarda vurğulanır, çünki məlum faktlar dünya elmi və siyasi rəmzlərinə kölgə salır. Amma fakt faktlığında qalır: Nobel mükafatı fondu Azərbaycan nefti, Daşkəsən dəmiri və Bakı fəhləsinin alın tərinin məhsuludur. Azərbaycan ictimaiyyəti bu məsələni daha çox gündəmə gətirməlidir. Çünki bu, təkcə keçmişə xas ədalətsiz bölgü deyil, həm də tarixi yaddaş məsələsidir. Nobel mükafatı ilə öyünənlər bəlkə də heç düşünməzlər ki, o sərvətin əldə olunmasında nələr yatır.



Bəzi adlar tarixə sülhün rəmzi kimi düşsə də...

Hər ilin oktyabrında hamının gözü Norveçin Oslo şəhərinə dikilir: görəsən, Nobel sülh mükafatı bu dəfə kimə veriləcək? Bu mükafat təkcə təltif deyil, həm də bir signal, dünya ictimaiyyətinə verilən siyasi və mənəvi mesajdır. Bununla belə

Nobel sülh mükafatı ən çox müzakirə və tənqid olunan mükafatlardan biridir, çünki burada riyazi düstür yoxdur. Elmi ixtira, texnoloji yenilik, yaxud ədəbi əsər kimi ölçülə bilən nəşə yoxdur. Burada əsas sözü imic, obraz, təəssürat və zama-

nın ruhu deyir.

Özünü bu istiqamətdə təbliğ və təqdim edənə Nobel mükafatı verilmir. Bu, xüsusilə sülh mükafatı üçün keçərlidir. Kim özünü mükafat almaq üçün çox qabağa verirsə, onun şansı azalır. Bunun aşkar nü-

munələrindən biri ABŞ prezidenti Donald Tramp oldu. Tramp açıq şəkildə bəyan etdi ki, Nobel sülh mükafatına layiqdir. Özünü təbliğ etdi, komandasını Avropada lobbichiliklə məşğul olmağa göndərdi, hətta komitəni qınadı. Amma nəticəsi olmadı. Trampın siyasəti çox vaxt təzyiq üzərində

müxalifət lideridir, avtoritar rejimə qarşı çıxır, qadındır, Qərb universitetlərində təhsil alıb, insan haqları uğrunda mübarizə aparır. Onun obrazı müasir Qərb dəyərlərinin təcəssümüdür. Üstəlik, o, mükafata iddialı görünmürdü, bu da öz təsirini göstərdi. Komitə bu dəfə onu qəhrəman seçdi.

Niyə Mahatma Qandi Nobel sülh mükafatına layiq görülmədi? Bu sual Nobel komitəsinin verdiyi qərarların etikliyi, obyektivliyi və geosiyasi təsirlərə nə qədər açıq olub-olmaması ilə bağlı bir məsələdir. Hətta bu gün də Nobel sülh mükafatı haqqında danışılarkən Qandinin adının çəkilməməsi ümumbəşəri dəyərlərə sadıq bir şəxsiyyətin həyatına və mübarizəsinə laqeydlik kimi izah olunur. Mahatma Qandi Hindistanın müstəqillik mübarizəsinin lideri, zorakılığa qarşı dinc müqavimət ideyasının simvoludur. O, “ahimsa” (zərər verməmək) və “satyagraha” (həqiqətin gücü) prinsipləri ilə təkcə Hindistanda yox, bütün dünyada ictimai-siyasi fəlsəfəyə yeni yön vermişdi. Onun mübarizəsi qan tökmədən imperiya idarəçiliyinə qarşı çıxmaqla formalaşmışdı. Bütün insanlıq üçün nümunə olan bir yol. Mahatma Qandi rəsmən 5 dəfə Nobel sülh mükafatına namizəd göstərilib: 1937, 1938, 1939, 1947 və sonuncu dəfə

1948-ci ildə, ölümündən az əvvəl. O dövrlərdə Qandinin mübarizəsi artıq beynəlxalq aləmdə tanınmışdı. Əgər Nobel sülh mükafatı doğrudan da “insanlıq naminə mübarizə” və “sülhün bərqərar olunması” üçün verilirə, Qandi bu kriteriyalara tam cavab verirdi. Bəs niyə almamadı? Rəsmi səbəb: mükafat ölmüş şəxsə verilmir. Qandi 1948-ci ilin yanvarında hindistanlı ekstremist tərəfindən öldürüldü, Nobel komitəsi həmin il mükafatı heç kimə vermədi. Ancaq Nobel mükafatının niyyəti nəzərə alınmadan mükafat verilməsini qəti şəkildə qadağan etmir, qaydalarda yazılıb ki, əgər laureat elan olunduqdan sonra vəfat edərsə, mükafat yenə də ona düşür (postmortem qayda sonralar sərtləşdirildi). Yəni əgər komitə istəsəydi, 1948-ci ildə Qandiyə ölümündən sonra mükafat verə bilərdi. Bəs gerçək səbəb nə idi? Tarixçi və araşdırmaçılar bu qərarın arxasında bir neçə geopolitik və ideoloji səbəbin durduğunu versiyasını irəli sürür-

Unudulmuş qəhrəmanlar

lər: birincisi, Qandinin müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəsi Qərb üçün başağrı idi. Qandi açıq şəkildə imperializmə qarşı çıxırdı. Nobel komitəsinin üzvləri də o dövrdə əsasən Avropa dövlətlərinin nümayəndələri idilər, bu dövlətlərsə öz müstəmləkələrini itirmək istəmirdi. Belə bir şəxsə mükafat vermək Qərbin imperiya ambisiyalarını zədələyər bilirdi. İkincisi, Qandinin II Dünya müharibəsinə münasibəti bimanal idi deyildi, o, zorakılığa görə hər iki tərəfi - həm nasist Almaniyasını, həm də müttəfiqləri tənqid edirdi, hətta Hitlerə məktub yazaraq onu müharibədən çəkinməyə çağırırmışdı. Bu isə Qərbdə bimanal qarşılanmırdı. Üçüncüsü, daxili siyasi balanslar. Qandinin mövqeyi Hindistanın özündə də bimanal idi deyildi. Onun müsəlmanlara tolerant münasibəti hind millətçiləri arasında narahatlıq yaradırdı. Qandini dövlətin zəifləməsinə

səbəb olan biri kimi görənlər də vardı.

Nobel komitəsinin keçmiş direktoru Geir Lundestad sonradan öz memuarlarında belə yazırdı: “Əgər Nobel sülh mükafatına bir nəfər həqiqətən layiq idisə, o da Mahatma Qandi idi. Onun mükafat almaması komitənin ən böyük tarixi səhvi idi”. Bu etiraf Qandinin əhəmiyyətini gec də olsa təsdiqlədi, amma bu tanınma rəmzi səviyyədə qaldı. Qandinin Nobel almaması onun irsini kiçiltmədi, əksinə, bu qərarın özü bir global təəssüf simvoluna çevrildi, çünki Qandinin həyat yolu, dinc müqavimət fəlsəfəsi bu gün də bir çox liderlər, hərəkatlar və fəallər üçün ilham mənbəyidir. Nelson Mandela, Martin Lüter Kinq, Dalay Lama və başqaları ondan nümunə götürmüşdülər. Qandi mükafat almadı, çünki siyasi və geosiyasi kontekst onu Nobel komitəsi üçün “riskli” fiqura çevirirdi. Nəticədə Mahatma Qandi

bütün Nobel laureatlarından daha böyük azadlıq simvoluna çevrildi. Əslində, Qandinin özü də heç vaxt Nobelə iddia etməmişdi.

Digər bir “unudulmuş qəhrəman” Eleanora Ruzvelt ABŞ-in keçmiş prezidenti Franklin Ruzveltin həyat yoldaşı, amma özü də dünya səviyyəli siyasətçi və hüquq müdafiəçisi idi. İkinci Dünya müharibəsi zamanı cəbhədə çalışdı, müharibədən sonra isə İnsan Haqları üzrə BMT Bəyannaməsinin hazırlanmasına rəhbərlik etdi. Onu “dünyanın birinci xanımı” adlandırırdılar. Amma Nobel komitəsi ona mükafat vermədi. Əvəzində ölümündən sonra BMT onu insan haqları üzrə mükafata layiq gördü.

Bəzən komitənin qərarları açıq-aşkar siyasi xarakter daşıyır. Məsələn: 2009-cu ildə Bərak Obama prezidentlik səlahiyyətlərinin icrasına yenidən başlamışkən Nobel sülh mükafatı aldı. Nəyə görə? “Diplomatik sözlərinə görə”, amma nəticə yox idi. Bu, sadəcə, si-

yasi jest idi. 2012-ci ildə Avropa İttifaqı mükafat aldı - yəni şəxs yox, təşkilat. Bu da bir simvol idi, “sülhün layihəsi” kimi qələmə verilirdi. Nobel tarixində daha bir maraqlı fakt: alman fiziki Arnold Zommerfeld 80 dəfə mükafata namizəd göstərilib, hər dəfə də mükafatı onun tələbələrinə veriblər. Bu, həm ədalətsizlikdir, həm də Nobel komitəsinin qərarlarının çox vaxt emosional və simvolik olduğunu sübut edir. Sonda bir həqiqəti qəbul etmək lazımdır: Nobel sülh mükafatı əslində bir güzgüdür. O, dünyanı necə görmək istədiyimizi əks etdirir. Komitə konkret nəticələrdən çox ictimai əhval-ruhiyyəyə, siyasi tendlərə, zamanın ruhuna uyğun hərəkət edir. Bəzən bu, möhtəşəm qərarların qəbulu ilə nəticələnir, sülhə təkan verir. Bəzən isə böyük tarixi şəxsiyyətlərin unudulması ilə nəticələnir. Bununla belə, Nobel mükafatı hələ də dünyanın ən prestijli və ən çox mübahisə doğuran mükafatı olaraq qalır.

Kimin haqqı çatır?

Nobel sülh mükafatı dünyada sülh, dialoq və humanizm ideyalarını təşviq edən ən nüfuzlu mükafat sayılır. Amma bu mükafatın kimə verildiyi, kimdən əsirgəndiyi, kimin layiq görülmədiyini illərdir bəşəriyyətin vicdanını narahat edən əsas suallardandır.

Dövlətçilik tariximizin memarı olan Heydər Əliyev xüsusilə 1990-cı illərin ağır, xaoslu keçid dövründə Azərbaycanı parçalanmaqdan, vətəndaş müharibəsindən, anarxiyadan xilas edən şəxsiyyət oldu. Onun liderliyi ilə:

- * Dövlətin əsas institutları bərpa edildi.
- * Ordu formalaşdırıldı.
- * Xarici siyasətdə balanslı kurs başlandı.
- * Neft müqavilələri imzalandı - “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın müstəqilliyini iqtisadi zəminlə möhkəmləndirdi.
- * Ən əsası, ölkədə sabitlik və sülh şəraiti bərpa olundu.
- Bu faktlar Nobel sülh mükafatı üçün real əsaslar

yaratdı. Əgər bu mükafat həqiqətən də sülh və sabitliyə töhfə kimi verilsəydi, Heydər Əliyev bu mükafata tamamilə layiq idi. Qorbaçova verildi, Əliyevə yox - bu, ədalətdirmi? 1990-cı ildə Mixail Qorbaçov Nobel sülh mükafatına layiq görüldü. Rəsmi argument bu idi: “Soyuq müharibəyə son qoymaqda və silahsızlanma prosesində roluna görə”. Amma eyni Qorbaçov dövründə:

- * SSRI-nin tərkibindəki onlarla respublikada qanlı toqquşmalar baş verdi.
- * Bakı, Tbilisi, Vilnüsədə dinc əhaliyə qarşı ordu yeridildi.
- * Dağlıq Qarabağda separatizmin təməli qoyuldu.
- * Qorbaçovun passiv və ziddiyyətli siyasəti Qafqazda müharibələrin başlanmasına zəmin yaratdı.
- Bütün bunların fonunda ona Nobel vermək tarixi ədalətsizlikdir.
- İlham Əliyev - yeni əsrə Qafqaza sülh gətirən lider
- Prezident İlham Əliyev

xüsusilə 2020-ci ildən sonra Cənubi Qafqazda real sülh və inkişaf gündəliyini masaya gətirən, onu tərəf yox, konkret nəticə ilə təsdiqlənən nadir liderdir. O həm də:

- * İşğala son qoydu, ərazi bütövlüyünü bərpa etdi.
- * Ermənistana qarşı hər-

bi yox, siyasi-mədəni sülh gündəliyi təklif etdi.

* Zəngəzur dəhlizi, yeni kommunikasiya xətləri, regional əməkdaşlıq kimi inqisariya layihələrini gündəmə gətirdi.

- * İndi Rusiya, İran, Avropa, Türkiyə, Orta Asiya və Çin arasında strateji kör-

pü funksiyasını yerinə yetirir.

Bu gün Cənubi Qafqazda sabitlik varsa, bu sabitlikdə İlham Əliyevin pragmatik, cəsarətli və qətiyyətli liderliyinin birbaşa rolu var. Nobel komitəsi nəyi unudur? Əməli nəticələrə yox, tezislərə üstünlük verir.

İlham Əliyev isə sadəcə danışan deyil, icra edən, reallığı dəyişən liderdir. Tarix və bəşəriyyət qarşısında bir çağırış olmalıdır: sülhü təkcə propaqanda ilə yox, əməli nəticə ilə bərqərar edən liderlər - Nobel sülh mükafatına real, layiqli namizədlərdir.

Mehriban Əliyeva - sülh, humanizm və mədəniyyətin global elçisi

Mehriban Əliyeva birinci xanım olmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq humanitar siyasətin simalarından biridir. O, müasir global humanitar diplomatiyanın memarıdır, real nəticələrə imza atan, dünya miqyasında hörmət qazanmış şəxsiyyətdir. Onun fəaliyyəti yalnız ölkə sərhədləri ilə məhdudlaşmır, insanlıq haradadırsa, Mehriban Əliyeva da oradadır. Mehriban xanım həmçinin dünya mədəni irsinin qoruyucusudur. O, respublikamızda və dünyanın bir çox ölkəsində onlarla mədəniyyət abidəsinin bərpasına dəstək göstərrib. Bu, sadəcə mədəni irsin qorunması deyil, dinindən və irqindən asılı olmayaraq insanlığın ortaq yaddaşına verir-

lən töhfədir. Mehriban Əliyeva rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu vasitəsilə tələməsi xəstəsi olan uşaqların müalicə və transplantasiya xərclərini qaydaya, uşaqların və internet məktəblərinin yenidən qurub, əmək və müharibə veteranlarına, şəhid ailələrinə və qazilərə xüsusi proqramlar ayırıb. Fondun qanvermə aksiyaları, orqan transplantasiyası təşəbbüsləri, xüsusi məktəb və sağlamlıq mərkəzləri artıq bir çox ölkədə örnək kimi təqdim olunur.

Bütün bunlardan başqa Mehriban Əliyevanın beynəlxalq dialoqun təşviqinə və dinlərarası əməkdaşlığa verdiyi töhfələr də əvəzsizdir. Mehriban xanım bu kimi fəa-

liyyətləri ilə dinlər və sivilizasiyalar arasındakı sülh mesajı verir. Bu isə Nobel Komitəsinin əsas meyarlarından biridir.

COVID-19 pandemiyası zamanı Mehriban Əliyeva və Heydər Əliyev Fondu 20-dən çox ölkəyə tibbi yardım göndərdi, vaksinlərin ədalətli bölüşdürülməsinə çağırış etdi, Azərbaycanın özündə isə xəstəxanalar, test mərkəzləri tikilib istifadəyə verildi. Bunlar global həmrəylik və insan həyatına verilən dəyər baxımından çox önəmli addımlardır. Mehriban Əliyeva Nobel sülh mükafatı üçün layiqli və nümunəvi namizəddir. Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti humanizmə əsaslanır, insani motivasiyaya dayanır, sadəcə xeyriyyə deyil,

sistemli və davamlı humanitar diplomatiya modelidir. O, bu dövrün sülh, mədəniyyət və insanlıq uğrunda mübarizə aparan nadir qadın liderlərindəndir. Bu səbəbdən Mehriban Əliyevanın Nobel sülh mükafatına namizədliyi irəli sürülsə, bu, təkcə Azərbaycanın yox, bütün dünyanın qazanacağı mənəvi dəyər olar.



Kəramət QƏNBƏROVA,
Beynəlxalq hüquq üzrə ekspert